ADABIY TADQIQOT MAQOLASI

O'zbek Adabiyoti • XX Asr Nasri • Psixologik Roman

ABDULLA QAHHORNING «SAROB» ROMANI

XX Asr O'zbek Adabiyotida Ijtimoiy-Psixologik Tadqiqot

Saydullaxonova Zebinisobegim Shukurullaxon qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

“Soliq va budjet hisobi” fakulteti talabasi

Phone: +998 (77) 378-05-29

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning "Sarob" romani (1934/1937) o'zbek adabiyoti kontekstida keng va chuqur tadqiq etiladi. Muallif hayoti va ijodiy evolyutsiyasidan boshlab, asarning tarixiy-ijtimoiy zaminiga, syujet qurilishiga, qahramonlar tizimiga va ramziy-falsafiy mazmuniga qadar har bir qatlam ilmiy metodologiya asosida tahlil qilinadi. Roman o'zbek nasrining psixologik realizm yo'nalishidagi birinchi yirik asari sifatida baholanib, uning jahon adabiyoti namunalari bilan mushtarakligi va o'ziga xos badiiy qiymati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qahhor, Sarob, o'zbek romani, psixologik realizm, XX asr adabiyoti, ijtimoiy tanqid, Saidiy obrazi, simvolizm

I. MUALLIF PORTRETI: ABDULLA QAHHORNING ADABIY MAKTABI

Abdulla Qahhor XX asr o'zbek adabiyotining eng yorqin va sermazmun sahifalaridan birini tashkil etadi. Uning ijodiy merosi milliy nasrning janriy va uslubiy qiyofasini

tubdan o'zgartirdi. 1907-yil 17-sentabrda Qo'qon shahrida temirchi oilasida dunyoga kelgan adibning bolaligi ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik yillariga to'g'ri keldi. Bu esa uning dunyoqarashida oddiy xalq hayotiga nisbatan chuqur hamdardlik va realistik kuzatuvchanlikni shakllantirdi.

Adibning 1926–1930-yillarda O'rta Osiyo Davlat Universitetida tahsil olishi uning intellektual salohiyatini oshirish bilan birga, dunyo adabiyoti — xususan, rus klassik realizmi bilan yaqindan tanishishiga xizmat qildi. Qahhor ijodiy faoliyatini she'riyat va publitsistika bilan boshlagan bo'lsa-da, uning haqiqiy iste'dodi nasrda, ayniqsa, hikoya janrida namoyon bo'ldi.

"Hamma vaqt yozuvchining qulog'i xalqning ko'nglida bo'lishi kerak." — Abdulla Qahhor

Uni "o'zbek adabiyotining Chexovi" deb atashlari bejiz emas: u Anton Chexov, Gi de Mopassan va Rabindranat Tagor kabi jahon adiblarining badiiy tajribasini milliy zaminda muvaffaqiyatli sintez qila oldi. Adib adabiyotni xalq ko'nglidagi nuqsonlarga qarshi kurash vositasi deb bilar, o'z tamoyiliga butun umri davomida sodiq qoldi.

Qahhorning adabiy maktabi realizmga tayanadi — ammo bu shunchaki voqelikni nusxalash emas, balki hayot hodisalarini psixologik teranlik va badiiy mantiq silsilasida tahlil qilishdir. Uning "Anor", "Bemor", "O'g'ri", "Dahshat" kabi hikoyalari orqali shakllangan uslubi fikrning siqiqligi va obrazlarning tugalligi bilan ajralib turadi. "Sinchalak", "O'tmishdan ertaklar" va "Zilzila" kabi asarlar o'zbek nasrining turli bosqichlarida muhim bosqich bo'lib xizmat qildi.

Metrika	Tavsif va Adabiy Ahamiyat
Tug'ilgan yili va muhiti	1907-yil, Qo'qon — temirchi oilasi

Metrika	Tavsif va Adabiy Ahamiyat
Tahsil	O'rta Osiyo Davlat Universiteti (1926–1930)
Adabiy yo'nalish	Psixologik realizm va ijtimoiy tanqid
Janriy ustunlik	Hikoyanavislikda "Chexovona" muhtasarlik
Mashhur hikoyalari	"Anor", "Bemor", "O'g'ri", "Dahshat"
Yirik romanlari	"Sarob" (1934/1937), "Sinchalak" (1958)
Tilga hissasi	O'zbek adabiy tili imkoniyatlarini kengaytirish

II. TARIXIY ZAMIN: 1920–30-YILLARNING IJTIMOIY-SIYOSIY GIRDOB

"Sarob" romani 1930-yilda yozila boshlanib, 1934-yilda yakunlangan va 1937-yilda nashr etilgan. U o'zbek jamiyati hayotining eng murakkab ijtimoiy-siyosiy burilish nuqtasini aks ettiradi. Bu davr sotsialistik tuzumning o'rnatilishi hamda "milliy burjuaziya" va "millatchi" ziyolilar deb atalgan qatlamlarning mahv etilishi bilan xarakterlanadi.

Romanning yozilishiga 1920-yillar oxiri va 30-yillarning boshidagi konkret ijtimoiy-g'oyaviy kurashlar zamin bo'lgan. Ayniqsa, Turkiston muxtoriyati voqealari va undan keyingi maxfiy harakatlarning inqirozi asar syujetining asosiy poydevorini tashkil etgan. Shuni ta'kidlash kerakki, Abdulla Qahhor o'z davrining farzandi sifatida hukmron mafkuraning qat'iy talablari va tsenzurasi ostida ijod qilgan.

Romanni yaratishda yozuvchi 1931-yilda nashr etilgan P. Alekseyenkovning "Kokandskaya avtonomiya" kitobidan hamda Ziyo Saidning matbuot tarixiga oid materiallaridan g'oyaviy manba sifatida foydalangan. Alekseyenkovning kitobi o'sha paytda Turkiston muxtoriyatini "aksilinqilobiy harakat" sifatida talqin qilgan bo'lib, Qahhor o'z asarida o'sha davrning siyosiy nuqtai nazaridan kelib chiqib "Saidiylar yo'li halokatli yo'ldir" degan badiiy xulosaga keladi.

Tsenzura va mafkuraviy bosim natijasida roman bir necha bor qayta ishlangan. Romanning 1937-yilgi ilk nashrida Salimxon kabi qahramonlarning Fevral inqilobiga munosabati va o'tmishi haqidagi tafsilotlar kengroq berilgan bo'lsa, keyingi tahrirlarda bunday hayotiy, ammo "munozarali" o'rinlar qisqartirilgan. Bu esa asarning hayotiy haqiqati va badiiy to'qimasi o'rtasidagi muvozanatning o'zgarishiga olib kelgan.

Tarixiy Omil	Romandagi In'ikosi
1920-yillar oxiri siyosiy burilishi	Milliy ziyolilarning arosatda qolishi va inqirozi
P. Alekseyenkovning siyosiy tadqiqotlari	Muxtoriyat voqealarining "aksilinqilobiy" talqini
Qosimovchilar ustidan sud jarayoni	Mirza Muhiddin va sud organlari obrazlari
Sotti Husainovning ayblov nutqlari	Romandagi siyosiy pafos va qoralovchi ruh
Shaxsga sig'inish davri tsenzurasi	Asarning bir necha bor qayta ishlanishi

III. SYUJET QURILISHI VA NARRATIV STRATEGIYA

"Sarob" romani o'zbek adabiyotidagi an'anaviy xronikalikdan farq qiluvchi konsentrik syujet qurilishiga asoslangan mukammal asardir. Asar markazida bosh qahramon Rahimjon Saidiyning ijtimoiy va ma'naviy inqirozi yotadi; barcha voqealar zanjiri aynan uning ichki dunyosidagi o'zgarishlar va tashqi muhit bilan to'qnashuvi atrofida aylanadi.

Roman ekspozitsiyasi Saidiyning iste'dodli yozuvchi sifatida jamiyatda o'z o'rnini topishga intilishi bilan boshlansa-da, tez orada uning qat'iyatsizligi va atrofidagi makkor kuchlar ta'siriga tushib qolishi bilan tugun bog'lanadi. Voqealar rivoji Saidiyning Salimxon, Abbosxon kabi "millatchilar" guruhi bilan aloqasi hamda Munisxon bilan bo'lgan dramatik sevgisi orqali chuqurlashib boradi.

Muallif voqelikni tasvirlashda hayot haqiqatini saqlab qolishga intilgan: 20-yillarning ikkinchi yarmidagi o'zbek xalqi hayotining maishiy, iqtisodiy va etnografik manzaralari asar matniga mahorat bilan singdirilgan. Kulminatsion nuqta Saidiyning nafaqat siyosiy, balki ma'naviy jihatdan to'liq yemirilishi — ichkilikka ruju qo'yishi, oqtutqanoq kasalligiga uchrashi va o'zining barcha orzulari sarob ekanligini anglab yetishi bilan bog'liq.

Narrativ strukturasi jihatidan Qahhor personajlar psixologiyasini ochishda ong oqimi va ichki monologlardan unumli foydalanadi. Kitobxon Saidiyning qilmishlaridan nafratlansa-da, uning ruhiy iztiroblariga sherik bo'ladi. Asar yechimi fojiali: Saidiyning hayoti va g'oyalari inqirozi uning jismoniy va ruhiy halokati bilan yakunlanadi — "Saidiylar yo'li halokatli yo'ldir" degan yakuniy xulosani tasdiqlaydi.

IV. QAHRAMONLAR TIZIMI VA PSIXOLOGIK DINAMIKA

Romandagi obrazlar tizimi o'sha davrdagi turli ijtimoiy qatlamlarni va qarama-qarshi g'oyaviy qarashlarni ifodalaydi. Abdulla Qahhor har bir qahramonning xarakterini uning harakati va ruhiy holati orqali individualizatsiya qiladi.

Rahimjon Saidiy: Individualizm Qurboni

Bosh qahramon Saidiy — tabiatdan iste'dodli va muhabbatga qodir qalb egasi bo'lsa-da, ora yo'lda qolgan, ma'naviy tanazzulga uchragan shaxs sifatida gavdalanadi. Uning xarakteriga xos xudbinlik uni halokatga yetaklovchi asosiy omildir. Saidiyning arosatda qolishi, soxta shon-shuhrat va boylik ortidan quvishi uning orzulari sarobga aylanishiga sabab bo'ladi. U o'z opasining fojiasiga, do'stlariga va hatto o'z taqdiriga ham loqayd bo'lib qoladi — bu esa uni tirik murdaga aylantiradi.

Munisxon: Go'zallik va Baxtsizlik Timsoli

Munisxon Saidiyning ma'shuqasi, nozik qalb egasidir. U Saidiyning beqarorligi va xudbinligidan charchab, oxir-oqibat o'zining idealidagi inson emasligini tushunadi. Munisxonning taqdiri orqali yozuvchi buzuq muhitda go'zal tuyg'ularning ham zavol topishini ko'rsatgan — bu o'z-o'zicha romanning asosiy fojiali ohangi hisoblanadi.

Murodxo'ja va Salimxon: Makkorlik va Manfaatparastlik

Murodxo'ja makkor va ustomon shaxs bo'lib, Saidiyni o'z tuzog'iga tushirib, uning nafsoniyatini oyoq osti etadi. Salimxon, Abbosxon va Muxtorxon kabi obrazlar esa sho'rolarga qarshi maxfiy kurash olib borgan, ammo oxir-oqibat inqirozga uchragan qatlamni ifodalaydi. Salimxon va Munisxonning otasi "milliy sanoat burjuaziyasi" vakillari sifatida talqin etilgan.

Ehson, Sharif va Yangi Davr Vakillari

Saidiyga qarama-qarshi bo'lgan Ehson, Sharif, Shafrin va Kenjalar boshqa bir ijtimoiy muhitni — yangilanayotgan jamiyatni ifodalovchi obrazlardir. Ular Saidiyning ruhiy tanazzuliga kontrast sifatida berilgan bo'lib, hayotning boshqa, sog'lom yo'li borligiga ishora qiladi.

Qahramon	Ijtimoiy-Psixologik Rol	Asosiy Xususiyat

Qahramon	Ijtimoiy-Psixologik Rol	Asosiy Xususiyat
Rahimjon Saidiy	Bosh qahramon, ziyoli	Qat'iyatsiz, xudbin, arosatdagi shaxs
Munisxon	Saidiyning sevgilisi	Nozik qalb, arosat qurboni
Murodxo'ja	Saidiyning pochchasi	Makkor, manfaatparast, nafsoniyatni yerga uruvchi
Salimxon	"Millatchi" guruh vakili	Siyosiy manipulyator, ustomon
Soraxon	Saidiyning rafiqasi	Ma'nan va jismonan nosog'lom, loqayd
Ehson / Sharif	Yangi davr vakillari	Sofdil, maqsadi aniq insonlar

V. «SAROB» METAFORASI: SIMVOLIZM VA FALSAFIY MA'NO

Roman nomi — "Sarob" — chuqur falsafiy va ramziy ma'noga ega bo'lib, u qahramonlarning amalga oshmagan xomxayollari va g'oyaviy inqirozini ifodalaydi. "Sarob" so'zi asarda bir necha sathda namoyon bo'ladi.

Siyosiy sathda: 1920-yillarda mustaqillik va milliy ozodlik haqidagi orzularning yozuvchi talqinida noto'g'ri yo'l tanlanishi natijasida ro'yoga aylanishi ko'rsatiladi. Bu g'oyalar cho'ldagi sarob kabi odamlarni noto'g'ri yo'lga yetaklaydi. Shaxsiy sathda:

Saidiyning hayoti — baxt, shon-shuhrat va sevgiga bo'lgan intilishi. U nimalargadir erishgandek bo'ladi, lekin oxir-oqibat qo'lida faqat sarob qolganini his qiladi.

"Saidiylar yo'li halokatli yo'ldir" — romanning asosiy xulosasi sifatida asarning barcha badiiy to'qimalari shu ibora atrofida markazlashadi.

Ma'naviy sathda: individualizm va xudbinlikka asoslangan hayotning muqarrar fojiasi namoyon bo'ladi. Saidiyning o'zini jamiyatdan ustun qo'yishi uning ma'naviy dunyosini bo'shliqqa aylantiradi — bu bo'shliq esa eng katta sarobdir. Simvolizm asardagi boshqa detallarda ham ko'rinadi: Saidiyning oqtutqanoq kasalligiga uchrashi uning irodasining zaifligi va ruhiy parchalanishining jismoniy timsoli hisoblanadi. Ichkilikbozlik esa romanda faqat yomon odat emas — u qahramonni haqiqatdan uzoqlashtiruvchi va uni saroblar dunyosiga olib ketuvchi vosita sifatida tasvirlangan.

VI. BADIIY USLUB VA TIL MAHORATI

Abdulla Qahhorning uslubi o'zbek nasrida o'ziga xos burilish yasadi. Uning yozish tarzi muhtasarlik va tugallik tamoyiliga asoslangan bo'lib, yozuvchi boshqalar bir sahifada aytadigan gapni bir jumlada ifodalash mahoratiga ega. U "fikrga saxiy, so'zga xasis san'atkor" sifatida tavsiflanadi.

Badiiy Usul / Vosita	"Sarob" Romani Misolida Qo'llanilishi
Ichki monolog / Ong oqimi	Saidiyning ruhiy tushkunlik va arosat holatlarini ochish
Detallashtirish	Qahramonning birgina xatti-harakati orqali xaracterini ko'rsatish
Kontrast (Qarama-qarshilik)	Saidiyning tanazzuli va Ehsonning sog'lom

Badiiy Usul / Vosita	"Sarob" Romani Misolida Qo'llanilishi
	hayoti farqi
Muhtasarlik (Lakonizm)	Voqea-hodisalarni siqiqlikda, ortiqchasiz bayon etish
Simvolik tasvir	Kasallik, ichkilik va sarob tushunchalari orqali g'oyaviy pafosni kuchaytirish
Psixologik realizm	Qahramonlar ichki dunyosini Chexovona mahorat bilan ochish

Psixologik realizm jihatidan Qahhor qahramonlarning ichki dunyosidagi ziddiyatlarni va iztiroblarni o'ta noziklik bilan ochib beradi. U obrazlar yaratishda personajning fe'l-atvori, kayfiyati va xatti-harakatini Anton Chexov kabi mahorat bilan ko'rsata oladi. Romanda dialoqlar qahramonlar xarakterini ochishda muhim rol o'ynaydi: har bir qahramon o'zining ijtimoiy kelib chiqishi va intellektual darajasiga mos tilda gapiradi.

VII. TANQIDIY QABUL VA ADABIY-TARIXIY AHAMIYAT

"Sarob" romani o'zbek adabiy tanqidchiligida eng ko'p muhokama qilingan asarlardan biridir. Uning nashr etilishi bilan adabiy muhitda katta aks-sado berdi.

Dastlabki tanqidlar davrida — 1930-yillarda — tanqidchilar asarni sud materiallaridan foydalanilgani uchun "ko'chirmachilik"da ayblagan, shuningdek, unga "millatchilik" bo'htoni ham tirkalgan. "Johil tanqid" asarni nayza bilan qarshi olgan va uning ustidan siyosiy hukmlar o'qigan. Bu esa Qahhor kabi yirik adib uchun nihoyatda og'ir sinov bo'lgan.

Vaqt o'tishi bilan "Sarob"ga nisbatan munosabat keskin o'zgardi. Olimlar asarni o'zbek adabiyotidagi birinchi mukammal psixologik roman sifatida baholay boshladilar. G'afur G'ulom Qahhorning uslubiy siqiqligiga juda yuqori baho bergan. Mustaqillik davri adabiyotshunosligida esa "Sarob" shaxs fojiasi va jamiyat ziddiyatlarini aks ettiruvchi o'lmas asar sifatida qayta kashf etildi.

X. Hamroqulova, U. Normatov, M. Qo'shjonov kabi olimlar asarni yangicha talqin qilib, undagi inson konsepsiyasini va ma'naviy-axloqiy muammolarni zamonaviy metodologiya asosida tadqiq etdilar.

Bugungi kunda "Sarob" romani o'zbek adabiyoti tarixida betakror ovoz va yozuvchi ijodining cho'qqisi sifatida e'tirof etiladi. U faqat tarixiy voqealar haqida emas, balki xudbinlik va loqaydlik kabi mangu ma'naviy-axloqiy muammolar haqida so'zlaydi — shu sababli ham asar bugungi kitobxon uchun ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

VIII. QIYOSIY TAHLIL: DUNYO ADABIYOTI KONTEKSTIDA

8.1. Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani bilan

Har ikki asarda ham xronikalilik va konsentrik syujet elementlari uyg'unlashgan bo'lib, ular badiiy mukammallikka xizmat qiladi. Cho'lponda ijtimoiy dard lirik pafos orqali ifodalansa, Qahhor "Sarob"da shafqatsiz psixologik realizm yo'lidan boradi. Har ikki romanda ham visol motivi fojia bilan tugaydi — ammo Saidiyda bu o'z-o'zini o'ldirish yoki ruhiy halokat shaklida namoyon bo'ladi.

8.2. Oybekning "Qutlug' qon" romani bilan

"Qutlug' qon"da konflikt Yo'lchi va Mirzakarimboy o'rtasidagi ijtimoiy qarama-qarshilikka asoslangan bo'lsa, "Sarob"da asosiy kurash shaxsning o'z ichki dunyosida kechadi. Saidiy o'zining arosatda qolishi bilan Yo'lchining aniq maqsadli harakatlaridan tubdan farq qiladi — bu ikki roman ikki xil insoniy yo'l haqida so'zlaydi.

8.3. Jek Londonning "Martin Iden" romani bilan

Zamonaviy tadqiqotchilar Saidiy va Martin Iden obrazlarini qiyoslaydilar. Har ikki qahramon ham ijodkor va o'z maqsadlari yo'lida tinimsiz intiladi. Ammo Martin Iden jamiyat va muhit qurboniga aylanib, o'zining g'oyaviy g'alabasidan keyin inqirozga uchrasa, Saidiy boshidanoq xudbinlik va noto'g'ri tanlov tufayli tubsiz jarlikka qulaydi. Bu farq ikki madaniyatdagi qahramonlik konsepsiyasidagi tub tafovutni ochib beradi.

IX. XULOSA: O'LMAS ASAR, MANGU SAVOL

Abdulla Qahhorning "Sarob" romani o'zbek romanchiligi tarixida yangi sahifa ochgan, realizmning psixologik qatlamlarini teran tadqiq etgan asardir. Roman o'zining yaratilish tarixi, ijtimoiy-siyosiy konteksti va badiiy mahorati bilan jahon adabiyoti andozalari darajasiga ko'tarila oldi.

Saidiy obrazi orqali yozuvchi insonning o'zligini yo'qotishi, loqaydlikka berilishi va ijtimoiy orzularning noto'g'ri asoslarga qurilishi qanday ayanchli oqibatlarga olib kelishini isbotlab berdi. Asar nomining "Sarob" deb atalishi nafaqat bir qahramonning, balki butun bir g'oyaviy oqimning inqiroziga ishoradir.

Bugungi kunda bu asar insonni o'zligini asrashga, ma'naviy bo'shliqdan qochishga va hayotiy maqsadlarni saroblar ustiga emas — balki real insoniy qadriyatlar ustiga qurishga undaydi. Qahhorning siqiqligi va o'tkir tili romanning umrboqiyligini ta'minlaydi, uni o'zbek adabiyotining o'lmas xazinasi qatoriga qo'shadi.

"Sarob" romani bugungi zamonaviy adabiy diskursda ham o'z ahamiyatini saqlab qolgan va yangi avlod tadqiqotchilari uchun boy material bo'lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Abdulla Qahhor. "Sarob" romani. Toshkent, 1937.

Abdulla Qahhor — Vikipediya. uz.wikipedia.org/wiki/Abdulla_Qahhor

Hamroqulova X. Abdulla Qahhor asarlarida badiiy talqin. // Iqro jurnali. inlibrary.uz

Normatov U. O'zbek romani tarixi. Toshkent: Fan, 1985.

Qo'shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati. Toshkent, 1967.

ResearchGate: Thoughts on The Mirage. researchgate.net/publication/401552721

APS — Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti. №2(6), 2025. aps.tsuos.uz

Alekseyenkov P. Kokandskaya avtonomiya. 1931.